

Folia Protestantica Croatica
Svezak 3

Ruben Knežević
**Hrvatski bezimprimaturni
biblijski prijevodi**

BIBLIOTEKA

Folia Protestantica Croatica

Svezak 3

RECENZENTI

dr. sc. Alojz Jembrih

dr. sc. Danijel Berković

Ruben Knežević

Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi

Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«

Zagreb, prosinac 2019.

Klaudiji i Kristini

Predgovor

Začeci ove knjige sežu još u 2003. kada je započelo prikupljanje građe i informacija za pisano uobličene jedne – osobito do tada – zanemarene i slabo poznate teme u povijesti hrvatskoga biblijskog prevodilaštva. Prikaz je, pod onda još radnim naslovom “Hrvatski protestantski biblijski prijevodi”, trebao biti objavljen u planiranom zborniku posvećenom *ad honorem* dr. Branku Lovreću (1932. – 2012.), književnome i biblijskom prevoditelju, vjerskom piscu i dugogodišnjem uredniku baptističkog glasila *Glas evanđelja* te tada počasnom predsjedniku Saveza baptističkih crkava u Republici Hrvatskoj. Zbog, međutim, brojnih drugih obveza predviđenog glavnog urednika zbornika dr. sc. Davorina Peterlina (1959. – 2010.) rad na njegovu dogotavljenju u nekoliko je navrata prolongiran. Nažalost, zbog iznenadne Davorinove smrti, projekt izdavanja zbornika više ni poslije nije mogao biti realiziran u zamišljenom opsegu i predviđenom roku. Stoga pisanje ove knjige nije moglo proteći bez sjetne uspomene na drage prijatelje i suradnike dr. Branka Lovreca i dr. sc. Davorina Peterlina koji su i sami bili dijelom hrvatske protestantske biblijskoprevodilačke baštine. U međuvremenu, rad je u vrlo sažetom obliku objavljen u časopisu *Biblija danas* 4/2005 te, u nešto opširnijoj verziji, u *Adventističkom pregledu* 1/2006.

Pri prikupljanju potrebnih podataka za pripremu rada u predviđenom zborniku, autor je kontaktirao sve tada važnije živuće hrvatske protestantske biblijske prevoditelje (B. Djakovića, B. Lovreca, M. Jovanovića, I. Vrtarića, G. Martinjaka) poslavši im upitnike s pitanjima o njihovu prevodilačkom radu te o predlošku prijevoda, motivima, koncepciji i metodi prevodenja, kao i o recepciji njihova prijevoda u protestantskim crkvama i široj vjerničkoj javnosti. Odziv na upitnik tada je bio vrlo dobar, premda jedan od autora (Martinjak) nije bio voljan podastrijeti šire informacije, osim nekoliko općenitih konstatacija o svojim duhovnim načelima biblijskog prevodenja. Međutim, početkom 2012. samoinicijativno je ipak poslao više detalja o sebi i svome radu. Obradeni

su također i podatci iz literature – koji su u ono vrijeme bili, doduše, vrlo šturi, ali posljednjih godina tematika hrvatskih protestantskih biblijskih prijevoda sve više zaokuplja pažnju posebice jezičnih stručnjaka – te ostale informacije koje su se mogle pronaći i preuzeti s interneta, kao i prikupiti u osobnim kontaktima. Posebice je knjiga kroatistice Nade Babić *Hrvatski prijevodi Novoga zavjeta od 20. stoljeća* sustavno kritički predstavila i hrvatske nekatoličke prijevode te njihove autore (Babić 2018).

Autor je također pregledao sva dostupna izdanja hrvatskih protestantskih biblijskih prijevoda – cijelih Biblija, Novih zavjeta i pojedinih separata – od kojih većinu ima u svojoj biblioteci. Nažalost, primjerci hrvatskih protestantskih biblijskih prijevoda veoma su slabo zastupljeni u fondovima ovdašnjih knjižnica, dijelom i zbog nemarnosti samih prevoditelja i njihovih izdavača, a i teško nalazljivi u katalozima, jer su mnogi od njih bili objavljeni bez potpisanog autorstva ili s manjkavim podacima u impresumu. Postoje, svakako, i suprotni primjeri: tako se jedno rijetko novozavjetno izdanje može pronaći, osim u Zagrebu, jedino u biblioteci u Cambridgeu; drugo pak u Stuttgartu ili Vancouveru (!). Stoga su u ovom radu navedene u podrubnicama i signature onih primjeraka koji nisu evidentirani u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, a nalaze se u nekim drugim bibliotekama, što će zainteresiranim pripomoći pri eventualnoj daljnjoj raščlambi ove problematike.

Tematika ove knjige već je predočena 27. rujna 2018., u vrlo skraćenom obliku, na Prvom međunarodnom znanstvenom skupu *Hrvatski prijevodi Biblije*, održanom od 26. – 28. rujna 2018. u Zagrebu, u organizaciji Katoličkog bogoslovnog fakulteta i Hrvatskog filološkog društva. Naznačena je u knjižici sažetaka (Knežević – Matošević 2018), a prinos će biti objavljen u zborniku rada sa skupa.

Autor zahvaljuje Teološkom fakultetu “Matija Vlačić Ilirik”, koji danas djeluje u sklopu Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik, što je uvrstio ovo izdanje u svoj niz *Folia Protestantica Croatica*, kao i Savezu baptističkih crkava u Republici Hrvatskoj kao pokrovitelju izdanja. Baptisti se često nazivaju “ljudima Knjige”, ističući time središnju važnost Biblije za izgradnju svoje vjere i kršćanskog života.

Zahvala ide također brojnim pojedincima iz hrvatskih teoloških institucija i crkava sljednica reformacije koji su svojom spremnošću za pružanjem potrebnih informacija te slanjem izvornika i preslika rijetkih relevantnih biblijskih izdanja bili od neprocjenjive pomoći tijekom pripreme za uobličenje ovog rada.

Primjerena valorizacija hrvatske nekatoličke biblijskoprevodilačke baštine ne iznosi na svjetlo dana samo manje poznata ili zaboravljena djela hrvatske biblicalistike, književnosti i kulture; ona istodobno ukazuje i na nezanemarivu važnost protestantskog udjela u hrvatskom biblijskom, književnopovijesnom

i kulturnom razvoju. U najširem pak smislu, ona upućuje na važnost znanstvene spoznaje o tome da je hrvatsko protestantsko nasljeđe jedna od bitnih sastavnica hrvatske povijesti, identiteta i kulture. U ovom potonjem smislu autorova knjiga smjera biti i izvornim doprinosom obilježavanju 500. obljetnice protestantske reformacije na europskom tlu.

U Rijeci, o Božiću 2019.

Ruben Knežević

Sadržaj

Predgovor	6
Sadržaj	10
1. Uvod	17
1.1. Biblijski prijevodi koji jedva da postoje	19
1.2. Zbirni radovi o hrvatskim biblijskim prijevodima	21
1.3. Jezična valorizacija hrvatskih protestantskih biblijskih prijevoda	28
1.4. Nekatolički biblijski prijevodi obrađeni u ovoj knjizi	31
2. Povijesni pregled crkvenih propisa o cenzuri i zabrani tiskanih knjiga, posebnice odredbi o svetopisamskim prijevodima	33
2.1. Predtridentski propisi	37
2.1.1. Papinske bule <i>Inter multiplices</i> (1487. i 1501.)	37
2.1.2. Bula <i>Inter sollicitudines</i> (1515.)	38
2.1.3. <i>Exsurge Domine</i> (1520.), <i>Decet Romanum Pontificiem</i> (1521.) te dopune <i>In Coena Domini</i> (1524., 1536. i potridentska dopuna 1583.) – bule protiv Martina Luthera	39
2.2. Tridentska regulativa	42
2.2.1. Tridentski koncil	42
2.2.2. Rimska inkvizicija	43
2.2.3. Indeksi zabranjenih knjiga	44
2.2.4. Tridentska pravila za zabranjivanje knjiga	47
2.2.5. Prijevod Vulgate i biblijski tekstovi na narodnom jeziku	48
2.2.6. Dopunska potridentska crkvena regulativa o cenzuri i zabrani knjiga	50
2.3. Novi propisi krajem 19. i početkom 20. stoljeća	51
2.3.1. Apostolska konstitucija <i>Officiorum ac munerum</i>	51
2.3.2. Zakonik kanonskog prava iz 1917.	57
2.4. U ozračju reformi Drugoga vatikanskog koncila	60
2.4.1. Ukinuće Indeksa zabranjenih knjiga i crkvene cenzure knjiga	60
2.4.2. Dekret <i>De Ecclesiae pastorum vigilantia circa libros</i>	61
2.4.3. Zakonik kanonskog prava iz 1983.	61
2.5. Formulacije <i>Imprimatur</i> , <i>Nihil obstat</i> i <i>Imprimi potest</i>	64
3. Protestantiska uraška izdanja u 16. stoljeću	67
3.1. Osnivanje protestantske tiskare u Urachu	69
3.2. Glagoljički i ćirilički Novi testament – Najvažnije djelo uraških prevoditelja	71
3.2.1. Životopisi prevoditelja	72
3.2.1.1. Stipan Konzul	72
3.2.1.2. Antun Dalmatin	73
3.2.2. Prevoditeljski i urednički rad na prijevodu	73
3.2.3. Izdanja glagoljičkoga i ćiriličkog <i>Novog testamenta</i>	75

3.2.3.1. Glagoljički <i>Novi testament</i>	75
3.2.3.2. Ćiriljički <i>Novi testament</i>	77
3.2.4. Prijepori o jeziku <i>Novoga testamenta</i>	78
3.2.5. <i>Proroczi</i> i prijevod Staroga zavjeta	78
3.2.6. Književnopovijesno, jezično i vjersko značenje Konzul-Dalmatinova <i>Novog testamenta</i>	79
3.2.7. Još jedan protestantski novozavjetni prijevod iz 16. stoljeća?	82
4. Šulekov prijevod Novog zavjeta i Psalama te Rešetarova revizija Vuk-Daničićeve Biblije	85
4.1. Šulekov Novi zavjet i Psalmi	87
4.1.1. Vuk-Daničićeva izdanja za Hrvate (“Srbe katoličke vjere”)	87
4.1.2. Životopis prevoditelja	90
4.1.3. Šulekov prijevod iz 1877.	92
4.1.3.1. Materijalni opis i pregled izdanja Šulekova prijevoda	92
4.1.3.2. Rad na prijevodu i predložak	94
4.1.4. Šulekov Novi zavjet – preradba ili novi prijevod?	95
4.1.5. Recepcija i kritika Šulekova izdanja	96
4.2. Rešetarova redakcija Vuk-Daničićeve Biblije, tzv. “Pregledano izdanje” iz 1895.	98
4.2.1. Prevlast hrvatskih vukovaca i potreba prilagodbe Vuk-Daničićeve Biblije	98
4.2.2. Recepcija Vuk-Daničićeve Biblije u Rešetarovoj redakciji	100
4.3. Jedan neobičan imprimatur: Katolička rehabilitacija Karadžićeva prijevoda	104
5. Knjiga o Kristu	107
5.1. Životopisi prevoditelja	109
5.1.1. Branko Lovrec	109
5.1.2. Mirjana Lovrec	110
5.1.3. Željko Gruić	111
5.2. Pregled izdanja Knjige o Kristu i njezinih dijelova	111
5.2.1. Izdanja ili suizdanja Duhovne stvarnosti; potpuna novozavjetna izdanja i separati	111
5.2.2. Separati objavljeni kod drugih nakladnika	114
5.3. Predložak Knjige o Kristu	117
5.3.1. <i>The Living Bible</i> Kena Taylora	117
5.3.2. Dinamički prijevodi i parafraze	119
5.3.3. Kritika Taylorovih parafraza	120
5.4. Razvoj hrvatskog projekta izdavanja Knjige o Kristu	122
5.4.1. Od Poslanice Rimljanima (1971.) do izdanja cijeloga Novog zavjeta (1982.)	122
5.4.2. Daljnja izdanja i revizije	126

5.4.2.1. Knjiga o Kristu u računalnoj inačici	127
5.5. Recepcija i kritika prijevoda	129
6. Prijevodi Branka Djakovića	135
6.1. Životopis	138
6.2. Biblijski prijevodi	138
6.2.1. Prošireni Novi zavjet	139
6.2.2. Prijevodi Ivanova Evandjelja, Novog zavjeta i cijele Biblije	142
6.3. Predlošci, karakteristike, recepcija i kritika Djakovićeve prijevoda	147
6.3.1. Predlošci Djakovićevih prijevoda	148
6.3.1.1. Darbyjevi prijevodi	149
6.3.1.2. Segondov prijevod	151
6.3.2. Neke karakteristike Djakovićevih prijevoda	153
6.3.3. Recepcija i kritika Djakovićevih prijevoda	156
7. Izdanja Đure Martinjaka	159
7.1. Životopis	161
7.2. Preradbe biblijskih prijevoda	163
7.2.1. Evandjelje po Ivanu 1988.	163
7.2.2. Dvojezični Novi zavjeti iz 1993. i 1995.	166
7.2.2.1. Separat Ivanova Evandjelja iz Novoga zavjeta 1995.	168
7.2.3. Revizije Šarićeve Biblije (1998. i 1999.)	169
7.2.4. Martinjakova izdanja za dijasporu (Novi zavjet 2001. i 2008., Biblija 2005.)	172
7.2.5. Posljednji Martinjakovi prijevodi (2011. i 2012.)	174
7.3. Jezične kritike Martinjakovih prijevoda	175
8. Prijevodi i preradbe Stephena Etchesa	177
8.1. O autoru prijevoda	179
8.2. Pet verzija Ivanova Evandjelja	180
8.2.1. Predložak Etchesova prijevoda	186
8.3. Prilagođeno izdanje Zagrebačke Biblije	188
9. Vrtarićevi biblijski prijevodi	191
9.1. Životopis prevoditelja	193
9.2. Izdanja Novog zavjeta i separata	193
9.2.1. Evandjelje po Ivanu i Poslanica Rimljanima	193
9.2.2. Prvo izdanje Novog zavjeta (1998.) te njegova audio-verzija na kasetama (2000.)	195
9.2.3. Daljnja zasebna izdanja Novog zavjeta (2005. i 2013.)	197
9.3. Vrtarićevo preferiranje bizantske tekstualne tradicije naspram suvremenim novozavjetnim kritičkim izdanjima	198
9.4. Izdanja cijele Biblije	202
9.5. Recepcija i kritika Vrtarićevih prijevoda	204

10. Riječki prijevod Novoga zavjeta	209
10.1. Motivi i začeci projekta	211
10.2. Konceptija i metoda prevođenja	215
10.2.1. Tekstualni predložak grčkoga kritičkog teksta	215
10.2.2. Jezična i stilaska prislonjenost na tekst predloška	217
10.3. Recepcija i kritika izdanja	220
10.3.1. Pisani osvrti na prijevod	221
10.4. Neke prijevodne specifičnosti s teološkim implikacijama	226
10.5. Jezična kritika prijevoda	226
10.6. Zenički prijevod – Bosanska verzija riječkoga prijevoda i katolička reakcija	227
11. Jovanovićev Suvremeni prijevod Novoga zavjeta	229
11.1. Životopis glavnog urednika	231
11.2. Izdanja Novog zavjeta i separata	232
11.2.1. Ogladni primjerci novozavjetnih separata (2002.) te ogledno izdanje Novoga zavjeta (2003.).	232
11.2.1.1. Nakladnik, načela i metode prevođenja	234
11.2.1.2. Grčki izvornik i postupak prevođenja	236
11.2.1.3. Kritika oglednog izdanja	238
11.2.1.4. Recepcija oglednog izdanja	241
11.2.2. Prvo izdanje Novog zavjeta (2006.)	242
11.2.2.1. Kritika prvog izdanja	243
11.2.2.2. Zasebno izdanje Evanđelja po Ivanu (2006.)	245
11.2.3. Drugo izdanje Novog zavjeta (2012.)	246
11.2.3.1. Kritika drugog izdanja	248
11.2.4. Prigodno izdanje Novog zavjeta iz 2017.	249
11.2.5. Projekt prevođenja Starog zavjeta i priprema izdanja cijele Biblije	250
11.2.6. Digitalna izdanja Jovanovićevih prijevoda	251
12. Varaždinski biblijski prijevodi	253
12.1. Novi zavjet i Psalmi (2006.)	255
12.2. Varaždinska Biblija, prvo izdanje (2012.)	257
12.2.1. Varaždinski Novi zavjet za ciljne skupine	259
12.3. Varaždinska Biblija, drugo izdanje (2015.)	260
12.4. Kritika Varaždinske Biblije	261
13. Čakovečki biblijski prijevodi	263
13.1. Inicijator, motivi i predložak	265
13.2. Čakovečka novozavjetna izdanja	267
13.2.1. Prvo izdanje Novoga zavjeta iz 2010.	267
13.2.2. Životopisi prevoditelja	269
13.2.3. Prvo i drugo izdanje Novog zavjeta s Psalmima (2011. i 2016.)	269

13.3. Recepcija i kritika čakovečkih novozavjetnih izdanja	271
13.4. Hrvatski prijevod Biblije kralja Jakova (King James Version)	272
14. Nedovršeni prijevodi	275
14.1. Prijevodi Jamesa A. Williamsa	277
14.1.1. Životopis i biblijskoprevodilački rad	277
14.1.2. Skripte i rukopisi	278
14.2. Prijevod Nikole Vukova	280
14.3. Ostali pokušaji biblijskog prevođenja	282
Pregled po godinama važnijih crkvenih propisa o cenzuri i zabrani tiskanih knjiga s usporednim pregledom prvih izdanja hrvatskih nekatoličkih biblijskih prijevoda	285
15. Zaključne napomene	289
Bilješka o autoru	296
Popis izvora i literature	298
Kazalo osobnih imena	322

1. Uvod

Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben.

Eine bibliographische Übersicht*).

Vor dem Aufkommen des Gebrauchs der Volkssprache herrschte bei den griechisch-orthodoxen Serben durchweg, bei den katholischen Kroaten nur teilweise die kirchenslavische Sprache als das Organ des kirchlichen und zum Teil auch staatlichen Lebens: bei den Serben geschah das in der cyrillischen, bei den Kroaten in der glagolitischen Schrift. In den liturgischen Büchern der katholischen Kirche, soweit der Gottesdienst in kirchenslavischer, stark kroatisierter Sprache verrichtet wurde, im Misale und Brevarium, kommen verschiedene biblische Texte als Perikopen, d. h. Lektionen aus dem neuen und alten Testamente, vor. Einen Versuch, diese Perikopen nach handschriftlichen Texten und aus alten Drucken zu einer wenn auch lückenhaften Bibel zusammenzustellen, machte ein katholischer Priester aus Zara, Ivan Berčić in dem aus fünf Heften bestehenden Werke: *Ulomci svetoga pisma obojega uvjeta staroslovenskim jezikom skupio iz rukopisah i tiskanik knjigah hrvatskoga razreda svećenik Ivan Berčić* (Prag 1864—1871).

Da dieses Werk nicht alles erschöpfte, was in den erwähnten liturgischen Büchern an Bibeltexten zu finden war, so machte sich in neuester Zeit ein böhmischer Priester in Prag, Dr. Josef Vajs, zur Aufgabe, jenes Werk zu ergänzen. Bis jetzt gab er heraus: *Liber Job* (Veglae 1903), *Liber Ecclesiastis* (Veglae 1905), *Liber Ruth* (1905) *Propheta Iosel* (Veglae 1908), *Propheta Oseas* (Veglae 1910). Er setzt seine Studien fort.

Eine ähnliche aus serbisch-cyrillischen liturgischen Werken ausgezogene und geordnete Bibel besitzt die Literatur noch nicht. Ja selbst in Rußland hat man sich noch nicht dazu aufgerafft!

*) Diese bibliographische Übersicht wurde auf Wunsch der englischen Bibelgesellschaft gemacht und da sie in ihrer Publikation in kürzerer Fassung erscheint, so halte ich es nicht für überflüssig sie hier in vollem Umfange mitzuteilen. Vielleicht bekommt jemand Lust die etwaigen Lücken auszufüllen oder Derselbungen zu geben.

V. J.

1. Uvod

1.1. Biblijski prijevodi koji jedva da postoje

Unutar bogate tradicije hrvatskoga biblijskog prevodilaštva postoji skupina hrvatskih svetopisamskih prijevoda koja je desetljećima bila zanemarivana u hrvatskoj biblicistici te uopće u književnopovijesnom vrjednovanju svih sastavnica hrvatske biblijskoprevodilačke književne baštine. Svi su ovi prijevodi, koji se u većem broju pojavljuju počev od osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća, priređeni i objavljeni u nekatoličkom teološkom i vjerskom okruženju, izvan dakle granica većinske Crkve i njezinih propisa o pristupu biblijskom prevodenju i postupku objavljivanja novih svetopisamskih prijevoda. To je jedan od prvotnih razloga zbog čega su oni godinama bili zaobilaženi, sklanjani na police sa zabranjenim knjigama¹ te čak i izričito u javnosti dekla-

¹ Katalog Zabranjenih knjiga Franjevačkog samostana (FS) na Trsatu (Rijeka), kao i drugih franjevačkih samostana u Hrvatskoj (Samobor, Varaždin, Vukovar, S. Brod, Virovitica, Klanjec, Zagreb) i Vojvodini (Subotica), danas je moguće pregledavati u on-line sustavu umreženih knjižnica Crolist (<http://opak.crolib.hr/>, 1. 11. 2019.). U pretrazi po knjižnici "Hrvatska franjevačka provincija Sv. Ćirila i Metoda" pod predmetnicom "Zabranjene knjige" (<http://193.198.9.224/cgi-bin/wero.cgi?q=zabranjene%20knjige>), bit će izlistano 113 naslova od kojih se njih 91 odnosi na knjižni fond u FS Trsat. Jedino FS Trsat ima u svome fondu zabranjene knjige na hrvatskom i ostalim južnoslavenskim jezicima. Ostali samostani imaju evidentirane samo knjige na latinskom ili drugim europskim jezicima odnosno indekse zabranjenih knjiga na latinskom. Među naslovima u knjižnom fondu FS Trsat nalazi se više izdanja Vuk-Daničićevih prijevoda: *Novi zavjet* iz 1864. (sign. Trsat: R.VI-m8*-14), *Psaltir Davidov* iz 1864. (sign. Trsat: R.VI-m8*-14), *Novi zavjet* iz 1866. (sign. Trsat: R.VI-m8*-15), *Novi zavjet* iz 1881. – Šulekov prijevod (sign. Trsat: R.VI-16*-3), *Novi zavjet i Psalmi* iz 1893. – Šulekov prijevod (sign. Trsat: R.VI-16*-19), *Novi zavjet i Psalmi* iz 1910. – Šulekov prijevod (sign. Trsat: R.VI-16*-20), *Pet knjiga Mojsijevih* iz 1866. (sign. Trsat: R.VI-m8*-5 a, b, c) i *Novi zavjet* iz 1912. – Šulekov prijevod (sign. Trsat: D-v8*-325 priv.).

U trsatskoj i vukovarskoj samostanskoj knjižnici postoje evidentirana još neka starija izdanja Vuk-Daničićevih (izvornih i u Rešetarovoj redakciji) te Šulekova prijevoda, ali izvan evidencije odnosno police sa zabranjenim knjigama, jer su uvedena u knjižni fond nakon ukinuća indeksa, ili se pak propustilo uvrstiti ih u evidenciju zabranjenih knjiga. Sva ta izdanja obuhvaćaju raspon godina od 1868. do 1981. Među tim zabranjenim, ali tako nedeklariranim knjigama, nalazi se i prvo Šulekovo izdanje iz 1877., te prvo izdanje Rešetarove redakcije iz 1895. Usp. i (Knežević 2018: 122).

rirani nepreporučljivima, a s obzirom na crkvene propise o odobrenim prijevodima za čitanje (NN 2003). Neke su pak i doslovno uništavali (Arapović 2002: 44). Bilo je, međutim, i paradoksalno suprotnih situacija: u nestašici svojih glagoljaških liturgijskih knjiga, popovi glagoljaši znali su se kriomice služiti Konzul-Dalmatinovim prijevodom, otrgnuvši mu korice i prve stranice s predgovorom kako bi se prikrio naslov i izdavač,² dok je, za potrebe širenja katoličkog utjecaja na pravoslavni Istok, rimski Papinski biblijski institut izdao revidirano izdanje Karadžićeva prijevoda Četveroevanđelja, čak s katoličkim imprimaturom (usp. Knežević 2018: 89-129).

Do tek u najnovije vrijeme ovi su prijevodi bili samo rubno doticani u hrvatskoj filološkoj, književnoj i biblijskoprevodilačkoj kritici, a hrvatskoj vjerničkoj te široj kulturnoj javnosti ostali su praktički nepoznatima. Sve te prijevode, koji bi se zbirno mogli odrediti kao “nekatolički” ili “bezimprimaturni” (jer su izdani bez službenog odobrenja Katoličke Crkve, čiji kanonski propisi reguliraju i izdavanje biblijskih prijevoda)³ priredili su nekatolički izdavači: biblijska društva ili razne organizacije odnosno autori protestantske provenijencije. Premda ovi prijevodi nisu mogli biti službeno preporučljivi katoličkim čitateljima, neki su od njih imali znakovitog utjecaja u njihovim vjerskim krugovima.

Povijest prevođenja Biblije na živi hrvatski jezik zasvjedočena je od 14. stoljeća, najprije u lekcionarima, a potom u ostalim liturgijskim knjigama te djelomičnim i potpunim biblijskim prijevodima. Većinu su tih prijevoda priredili katolički autori, no dijelom su ove baštine i relativno brojna protestantska biblijska izdanja. Međutim, izuzev ponekog rijetkog spomena u radovima hrvatskih filologa i katoličkih bibličara, protestantska izdanja, posebice kod potonjih, uglavnom su desetljećima bila ignorirana i prešućivana. Razlozi su mogli biti raznovrsni; od svojevrsne autocenzure, odnosno podsvjesnog otklona od spomena radova čije je objavljivanje bilo protivno tada važećoj crkvenopravnoj regulativi do stanovitog akademskog prijevora prema prijevodima koji često nisu bili priređivani prema načelima bogoslovne i jezične struke. Nije za previdjeti ni višestoljetno tinjajuću odbojnost prema protestantizmu i njegovim plodovima, posebice na jednom dominantno katoličkom povije-

² Takav oštećeni primjerak Novog testameta postoji, primjerice u Vrbniku, na otoku Krku. Nekad se čuvao u Vitezićjevoj knjižnici, a danas se nalazi u tamošnjem župnom uredu (Lokmer 2011: 397). O tom primjerku Novog testameta pisao je svojedobno F. Bučar u *Nastavnom vjesniku* (1936./1937.), poslije i A. Jembrih, napomenuvši: “... To pak znači da ih je korisnik (katolički svećenik) odstranio zbog moguće kontrole pri vizitaciji ili zbog straha od inkvizicije. Tekst u spomenutom NT, koji su rabili katolički svećenici, na nekoliko je mjesta precrtan, a dodane su razne bilješke u kurzivnoj glagoljici i latinici” (Jembrih 2008: 133).

³ O tome detaljno u drugom poglavlju knjige, “Povijesni pregled crkvenih propisa o cenzuri i zabrani tiskanih knjiga, posebice odredbi o svetopisamskim prijevodima”.

snom prostoru kao što je to hrvatski. U svakom slučaju, ovdje ne može biti govora o slučajnom propustu – možda tek eventualno o akademskom nemaru ili krajnjoj površnosti, nepriličnoj znanstvenoj obradi raspoložive građe – jer su, u današnje vrijeme informatičke umreženosti, katalozi knjižnica u svako doba on-line dostupni, kao i pdf izdanja brojnih katoličkih i nekatoličkih svetopisamskih izdanja.

1.2. Zbirni radovi o hrvatskim biblijskim prijevodima

Zbirne prikaze hrvatskih biblijskih prijevoda priređivali su jezikoslovci i filolozi te katolički i protestantski teolozi i bibličari. Neki od njih korektno navode sve postojeće ili dostupne im prijevode u njihovo vrijeme, dakle one i katoličke i protestantske provenijencije,⁴ dok drugi prešućuju ili se ne obaziru na pojedine prijevode, premda su im trebali biti poznatima.

1) Prvi je takav opsežan pregled priredio hrvatski jezikoslovac i slavist Vatroslav Jagić (1838.–1923.), utemeljitelj i urednik tada međunarodno cijenjenog časopisa *Archiv für slavische Philologie*. Rad, objavljen pod naslovom “Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben. Eine bibliographische Übersicht” priređen je prvotno na zamolbu Britanskoga i inozemnog biblijskog društva (British and Foreign Bible Society, BFBS) i poslužio je kao građa za poznati povijesni pregled tiskanih izdanja Biblije “Historical Catalogue of the Printed Editions of Holy Scripture in the Library of the British and Foreign Bible Society”,⁵ koji su priredili T. H. Darlow i H. F. Moule (Kuzmič 1983: 32).⁶ Godine 1913. Jagić je objavio u *Archivu* svoj rad u cijelosti (Jagić 1913: 497-532).⁷ U iscrpnom prikazu biblijskih prijevoda na južnoslavenskom tlu, počev od onih u starim lekcionarima iz 14./15. stoljeća do Čebuškova prijevoda iz 1911., Jagić se detaljnije osvrnuo i na ovdašnje nekatoličke prijevode. Nekoliko je stranica posvetio opisu djelovanja prevoditelja

⁴ Odrednica “katolički” odnosno “protestantski” prijevod odnosi se u ovoj knjizi na deklarirano konfesionalno opredjeljenje prevoditelja ili izdavača, a nikako na denominacijski usmjerenu teološku boju prijevoda, koja se u znanstveno korektno priređenim biblijskim prijevodima ne bi smjela primjećivati – premda je, nažalost, u nekim prijevodima djelomično ili osjetnije prisutna.

⁵ 1903. – 1911. Izdano u 2 toma, odnosno u četiri dijela.

⁶ U prilogima (22) i (23) u Kuzmičevoj knjizi (Kuzmič 1983) prikazani su faksimili stranica 1849 i 1852 iz Darlow-Mouleova kataloga. U prilogu (22) vidljiv je zapis o Konzul-Dalmatinovu prijevodu Novoga zavjeta iz 1562./63.

⁷ Na Jagićevu zamolbu, rad je dopunio Franjo Fancev građom iz Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, koja Jagiću u Beču nije bila dostupna. Dodatak je objavljen u istom broju *Archiva* (Nachträge zur vorausgehenden bibliograph. Übersicht, str. 532-540). Usp. i (Fućak 1975: 40).

uraškog kruga i prijevodima Novog zavjeta Stipana Konzula i Antuna Dalmatina 1562./1563. te prijevodu Proroka iz 1564. (Jagić 1913: 500-505). Piše i o srpskim Karadžićevim te Daničićevim izdanjima (Jagić 1913: 521-530), kao i Šulekovim (1877.) i Rešetarovim (1895.) hrvatskim preradbama Karadžićeva Novog zavjeta i Daničićevih Psalama (Jagić 1913: 530-531). To je bila prva znanstvena kritika Šulekova biblijskoprevoditeljskog rada (Kovačić 2015: 47).

2) Tridesetak godina poslije uslijedio je prikaz hrvatskih prijevoda Biblije u *Hrvatskoj enciklopediji* koja je izlazila od 1941. – 1945. pod uredništvom Mate Ujevića. Filolog Vjekoslav Štefanić (1900. – 1975.) priredio je u 2. svesku, unutar opširno obrađene natuknice “Biblija”, poseban odsječak “Hrvatski prijevod Biblije” (Štefanić 1941: 490-494). Dijelom se oslanjajući na prethodni Jagićev rad, spomenuo je također i hrvatske protestantske prijevode iz Uracha te Šulekovu i Rešetarovu preradu Karadžićeva Novog zavjeta i Daničićeva prijevoda Psalama.

3) Treći važniji prikaz hrvatskih prijevoda Biblije uglavnom je nepoznat među hrvatskim bibličarima i književnim povjesničarima. Objavljen je u “Predgovoru izdavača” danas vrlo rijetkog izdanja Šarićeva Novog zavjeta iz 1953. (CAC 1953: [9]-[11]; usp. Knežević 2009b: 93-111). Predgovor je potpisan samo nazivom izdavača (Croatia Academica Catholica) – a vjerojatni su mu autori književnik Luka Brajnović (1919. – 2001.) i/ili dominikanski filozof i teolog Hijacint Franjo Eterović (1913. – 1981.) (usp. Knežević 2009b: 100) – te donosi iscrpan pregled dotadašnjih katoličkih cjelovitih i djelomičnih prijevoda Biblije na hrvatski jezik. Navode se rani i tada suvremeni lekcionari, od Ranjinina do Žuvićeva, te prijevodi do zaključno Stadlerova, Zagodina i Šarićeva iz 1941./42. Potpuno su prešućeni nekatolički biblijski prijevodi (uraška izdanja te Šulekove i Rešetarove preradbe Karadžića i Daničića). Da je ovo zatajenje hotimično, razvidno je i iz spomena Vramčevih postila i Kašićeva prijevoda, što odaje činjenicu da je autor bio dobro upoznat s biblijskim prijevodima iz 16. te iz prve polovine 17. stoljeća.

4) Adventistički pastor Nikolaus Satelmajer (1944. –) obranio je 1971. na Andrews Sveučilištu (Berrien Springs, SAD) magistarsku radnju, naslovljenu “A History of Serbo-Croatian Versions of the Bible” (Satelmajer 1971). Opsežna i dokumentirana studija, dijelom se temelji i na proučenoj građi i publikacijama biblijskih društava te podacima iz korespondencije s tada živućim poznatim biblijskim prevoditeljima (Rupčić, Čarnić), obradila je hrvatske biblijske prijevode počev od spomena lekcionara krajem 14. stoljeća do Rupčićevih izdanja Novog zavjeta iz 1961. i 1967. te Zagrebačke Biblije iz 1968. Od protestantskih prijevoda osvrnuo se detaljno na izdanja uraškoga kruga (Satelmajer 1971:

19-49), kao i na Karadžićev i Daničićev rad povezan s biblijskim društvima (Satelmajer 1971: 56-77), ali nije imao saznanja o Šulekovej i Rešetarovoj obradbi njihovih prijevoda. Kako je Satelmajerov rad priredn 1971., nije mogao uključiti suvremenije hrvatske protestantske prijevode, jer su se oni pojavili nakon dovršetka njegova prikaza. Spominje, međutim, interesantan detalj o izdanju "Evangelja po Ivanu" s prijevodom iz Zagrebačke Biblije koje je izdao "medical doctor",⁸ što je ustvari bilo izdanje baptističkog nakladnika Duhovne stvarnosti, čiji je urednik bio dr. B. Lovrec, inače liječnik po struci (Istinito svjetlo 1970; Knežević 2006: 7).

5) Neobičan i vrlo šturi prikaz hrvatskih (te slovenskih i srpskih) biblijskih prijevoda objavljen je 1977. u tadašnjoj *Enciklopediji Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* (OE JLZ 1977: 519). Nije navedeno ni jedno katoličko biblijsko izdanje, osim spomena prijevoda biblijskih ulomaka na narodni jezik već od 14. stoljeća (psaltiri i lekcionari). Spominju se, međutim, Konzulov i Dalmatinov prijevod te slovenski (P. Trubar i J. Dalmatin), kao i srpski prijevodi (Karadžić i Daničić). Prethodno se (OE JLZ 1977: 518) značenje biblijskih prijevoda na europskom tlu veže uz Gutenbergovo tiskano izdanje Biblije te Luterov njemački prijevod i širenje njegova reformacijskog nauka. Ova je enciklopedijska natuknica, u kojoj protestantizam i njegove posljedice treba razumijevati u smislu "ideologizirajuće metafore" (usp. Zenko 1992: 112-118) očito ideološki obojena te je, sagledavana s današnjeg znanstvenog stajališta, nepotpuna, manjkava i tendenciozno preuređena u svjetlu tadašnjih društveno-političkih okolnosti. Odras je dakle jednog vremena i kulturno-političkog podneblja u kojima hrvatski protestantizam sa svojim biblijskim prijevodima nije iznova valoriziran i rehabilitiran – kako bi se možda moglo zakratko pomisliti – nego je postao "metaforom za lijevoliberalni i marksistički svjetonazor" čak, Zenkovim riječima, i "krležijanskog kruga"⁹ (usp. Zenko 1992: 118), premda se njegova konstatacija izvorno odnosila na razdoblje uoči Drugoga svjetskog rata.¹⁰

6) Godine 1980. izašao je još jedan enciklopedijski prikaz hrvatskih i ostalih prijevoda Biblije na tadašnjem jugoslavenskom prostoru koji je priredio protestantski teolog Peter Kuzmič (1946. –). Njegov rad, naslovljen "Prijevodi Biblije na jugoslavenske jezike" (Kuzmič 1980: 73-77), objavljen je u sklo-

⁸ "The acceptance of this version is further attested by the printing of 100,000 copies for the Gospel of John by a medical doctor" (Satelmajer 1971: 84).

⁹ Miroslav Krleža bio je godine 1977. direktor izdanja Opće enciklopedije, kako je navedeno u impresumu 1. sveska.

¹⁰ Naišavši na slične tendenciozno priređene napise o hrvatskom protestantizmu, A. Jembrih opravdano se zapitao: "Postavlja se pitanje, koliko se uopće danas mogu upotrebljavati edicije iz povijesti književnosti, kulture i sl., pisane u sustavu socijalističko-marksističkoga pogleda na svijet u bivšoj Jugoslaviji?" (Jembrih 2007b: 108).

pu *Enciklopedije Biblije* koju je izdala zagrebačka baptistička nakladnička kuća Duhovna stvarnost. Kuzmič se osvrće na sve poznatije hrvatske prijevode, od lektionara, Kašića i rukopisnih Biblija sve do Zagrebačke Biblije iz 1968. i Duda-Fučakova Novog zavjeta iz 1973.¹¹ Spominje i protestantska uraška izdanja te detaljnije piše o Šulekovej i Rešetarovoj redakciji Vuk-Daničićeva prijevoda, o čemu je već podrobno elaborirao u svojoj doktorskoj disertaciji, obranjennoj iste godine na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu.¹² Ne spominje, naravno, Djakovićev *Prošireni Novi zavjet*¹³ koji je već tada postojao, no bio je interno objavljen i to samo u jednom dijelu (Poslanice i Otkrivenje) te preveden s engleskog.

7) U hrvatskosrpskom izdanju *Timesova Biblijskog atlasa*, objavljenog 1990., priložen je i opširan dodatak “Biblija na tlu Jugoslavije”. U odsjeku “Biblija u Hrvata” izložen je pregled dotadašnjih važnijih prijevoda Biblije na hrvatskom jeziku (Bratulić – Fućak – Grčić 1990: 206-208). Od protestantskih spomenuti su Konzul-Dalmatinov Novi zavjet i uraški Proroci te Šulekova i Rešetarova pohrvaćena izdanja Vuk-Daničićeva prijevoda. Ostali se hrvatski nekatolički prijevodi objavljeni do 1990. ne navode (*Knjiga o Kristu* 1982. i Djaković 1989.). Evidentirani su, međutim, među srpskim izdanjima, prijevodi beogradskoga baptističkog teologa i orijentalista Aleksandra Birviša (1928. – 2015.), koji će od 1989. – 1991., obavljati službu akademskog dekana na Evandeoskom teološkom fakultetu u Osijeku. U Biblijskom atlasu naveden je Birvišev dinamički prijevod *Četiri jevanđelja* (1986./7.) te *Jevanđelja po Jovanu* (1988.) (Stojčevska-Antić – Werber 1990: 202).

8) Hrvatski prevoditelj Novoga zavjeta i poznati katolički bibličar Marijan Jerko Fućak (1932. – 1992.) objavio je 1991. u *Bogoslovskoj smotri* svoj rad o hrvatskim biblijskim prijevodima, naslovljen “Prijevodi Biblije na hrvatski jezik”. Polazi također od prijevoda u lektionarima i psaltirima te se potom osvrće i na rukopisne Biblije i tiskana izdanja. Uraške prijevode dotiče samo usput, upućujući na prethodni rad Josipa Bratulića u istom broju, koji je iscrpnije obradio tu tematiku (Bratulić 1991: 88-92). Dotaknuo se i Šulekove te Rešetarove revizije Vuk-Daničićeva prijevoda, a prvi je među katoličkim autorima koji izrijeком spominje još jedan hrvatski protestantski prijevod: *Knjigu o Kristu*

¹¹ Kuzmič (kao i neki drugi autori) navodi 1972., kada je prijevod dogotovljen i odobren mu je imprimatur (Kuzmič 1980: 75), ali Kršćanska sadašnjost objavila je taj Novi zavjet 1973., kako i stoji u impresumu.

¹² *Biblijska društva i njihova Biblija na južnoslavenskom tlu u XIX stoljeću s posebnim osvrtom na Vuk-Daničićevo Sveto pismo*. Disertacija je poslije objavljena u knjizi *Vuk-Daničićevo Sveto pismo i biblijska društva na južnoslavenskom tlu u XIX stoljeću* (Kuzmič 1983).

¹³ Vidi o tome detaljnije u poglavlju “5.2.1. Prošireni Novi zavjet”.

B. Lovreca i suradnika (Fućak 1991: 97). U istom godištu *Bogoslovske smotre* pisao je o hrvatskim biblijskim prijevodima i katolički bibličar Tadej Vojnović (1939. – 2008.). Uz opširniji prikaz hrvatskih katoličkih prijevoda osvrće se i na uraška izdanja iz 16. stoljeća.¹⁴ Navodi također i ovdašnje protestantske doprinose u izdavanju prateće biblijske literature: novozavjetnih grčkih gramatika (*Grčki jezik Novoga zavjeta* Nele Horak-Williams iz 1986.) te novozavjetnih i starozavjetnih komentara u nakladi novosadske Dobre vesti i pod uredništvom prof. Stjepana Orčića (Vojnović 1991: 205-213).

9) M. J. Fućak također je iste godine, u suradnji s bibličarom Z. I. Hermanom (1948. – 2006.) objavio u časopisu *Svesci-Communio* kraći pregled “Biblija u Hrvata. Kronološki prikaz”. Popis uključuje biblijska izdanja od 8. stoljeća do zaključno 1990. Uz katoličke, navodi i neke protestantske prijevode. Spominjući uraški *Novi zavjet* iz 1562./63. te *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko* iz 1564., dodaje i napomenu o pretpostavljenom postojanju “protestantskog prijevoda Biblije” u 16. stoljeću, koji je izgubljen (Fućak–Herman 1991: 76). Od novijih nekatoličkih prijevoda bilježi Šulekovo izdanje iz 1877. te Rešetarovo iz 1895., kao i Lovrecov *Novi zavjet živim riječima (Knjiga o Kristu)* iz 1982., navodeći da su mu izašla dva izdanja.

10) Katolički bibličar Adalbert Rebić (1937. – 2014.) objavio je više radova o hrvatskim prijevodima Biblije, od kojih su neki vrlo iscrpni i na tragu pristupa kojeg je još 1913. postavio Vatroslav Jagić. Prvi je takav svoj rad Rebić izložio na Međunarodnom simpoziju o interpretaciji Svetoga pisma, održanom u Ljubljani 17. – 29. 9. 1996. povodom izlaska novoga slovenskog prijevoda Svetoga pisma. Objavljen je 1998. u zborniku radova sa skupa, pod naslovom “Die Übersetzung der Bibel ins Kroatische. Eine kurze Übersicht” (Rebić 1988: 1131-1145). Njegov pregled uključio je sve katoličke prijevode, počev od prijevoda u lecionarima krajem 14. stoljeća do zaključno hrvatskog izdanja Jeruzalemske Biblije (1994.), a prethodno se ukratko osvrnuo i na najstarije latinske Biblije na hrvatskom prostoru, kao i na prijevode hrvatskih glagoljaša. Od protestantskih prijevoda naveo je uraška izdanja iz 1562. – 1564., te istaknuo utjecaj Vuk-Daničićeva prijevoda u Hrvatskoj i Šulekovih te Rešetarovih redakcija njihovih prijevoda. Spominje potom i izdanje *Knjige o Kristu* B. Lovreca i suradnika, a ostale protestantske prijevode ne navodi. Svoj rad s ljubljanskog simpozija Re-

¹⁴ O tome će i pisati u svome članku iz 2006., u kojemu govori o hrvatskim rukopisnim Biblijama, spominjući detaljno kontroverze oko Biblije Bernardina Frankopana koju su tražili i hrvatski protestanti u 16. stoljeću (Vojnović 2006: 141-153). Ova tematika bila je 1976. i dijelom sadržaja Vojnovičeve doktorske disertacije *Prevođenje cjelovite Biblije u Hrvata do prve tiskane Biblije 1831. godine*, obranjene na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu.

bić je ponovno izložio na znanstvenom skupu o Bibliji održanom 6. 12. 2000. u Zadru, povodom otvorenja izložbe “Biblija u više od 100 jezika”. Prikaz je sljedeće godine objavljen na hrvatskom jeziku i naslovljen “Prijevod Biblije u Hrvata” (Rebić 2001: 37-45). U sažetijem obliku iznesen je i u natuknici “Hrvatski biblijski prijevodi” u *Općem religijskom leksikonu* (Rebić 2002b: 343-344). Rebićev rad iz 2001. dijelom je proširen i prigodno izdan u ilustriranom katalogu izložbe “Knjige Riječi: Tanah, Biblija, Kuran u Hrvatskoj”, održane tijekom prosinca 2006. i siječnja 2007. u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (Rebić 2006: 75-127). U vrijeme održavanja ove izložbe već su bili objavljeni brojni noviji hrvatski protestantski prijevodi, no u Rebićevom osvrtu u katalogu nisu, nažalost, spomenuti.

11) Vjerojatno početkom 1999.¹⁵ pojavila su se na internetu dva rada protestantskih autora. Prikaz naslovljen “Suvremeni i hrvatski prijevodi Biblije” objavio je Željko Porobija (1966.-), tadašnji adventistički pastor u Slatini (Porobija 2002).¹⁶ Od protestantskih izdanja spomenuo je uraška izdanja iz 16. stoljeća, Šulekovu i Rešetarovu kroatizaciju Vuk-Daničićeva prijevoda te Djakovićev (1993.) i Vrtarićev (1998.) prijevod. Drugi rad, također nepotpisan, objavio je Đuro Martinjak (1931.–2014.). Naslovljen je “Što je Biblija i Povijest Prijevoda Biblije” (Martinjak 2000). Uz Konzul-Dalmatinov te pohrvaćeni Vuk-Daničićev prijevod, Martinjak spominje i Lovrecov, Djakovićev i Vrtarićev te svoj Novi zavjet iz 1995. i svoju reviziju Šarićeve Biblije iz 1998./99. Međutim, gotovo cijeli tekst “Martinjakova” rada kompiliran je iz knjige *Vaša Biblija i vi : neprocjenjivo blago Svetoga pisma* autora A. S. Maxwella u prijevodu H. Pleška.¹⁷ Ista će knjiga biti objavljena i 2010.,¹⁸ ažurirana podacima o hrvatskim prijevodima nastalim poslije 1994. (primjerice, od protestantskih, Djakovićeva Biblija iz 2000.). Vjerojatno je prevoditelj H. Pleško bio taj koji je u tekst prijevoda Maxwellove knjige unio podatke o hrvatskim svetopisamskim izdanjima.

12) Katolički bibličar Ivan Dugandžić (1943.–) u svojoj “Biblijskoj bibliografiji (1990.–2001.)” objavljenoj u *Bogoslovskoj smotri* (Dugandžić 2002: 185-209) donio je i popis izdanja biblijskih prijevoda na hrvatskom jeziku. Od protestantskih prijevoda navedena je samo Lovrecova *Knjiga o Kristu* iz 1981.¹⁹ i 1983. (Dugandžić 2002: 186).

¹⁵ Nisu datirana te su u popisu literature vezana uz godinu preuzimanja s interneta. Nisu mogla nastati prije 1998. odnosno 1999., jer su to godine izdanja posljednjih spomenutih prijevoda u tim radovima.

¹⁶ Članak je nepotpisan, ali je Ž. Porobija potvrdio svoje autorstvo, također napomenuvši da je članak poslije proširen i priređen za prilog u vjeronaučnom udžbeniku, koji tada nije objavljen (Porobija 2019).

¹⁷ Zagreb, Znaci vremena, 1994.

¹⁸ Zagreb: Đurdica Vidas, 2010.

¹⁹ Ispravno je: 1982., dok je 1981. godina copyrighta u drugom izdanju.

13) Ruben Knežević (1960.–), autor ove knjige, objavio je 2005. u *Bibliji danas* kraći informativni pregled o hrvatskim nekatoličkim svetopisamskim prijevodima, naslovljen “Hrvatski protestantski biblijski prijevodi”. Ukratko su prikazani svi takvi prijevodi od Konzul-Dalmatinova 1562./63. do zaključno Jovanovićeve (2003.) (Knežević 2005a: 9-10). Širi i mnogo potpuniji prikaz ovih prijevoda objavljen je sljedeće godine u *Adventističkom pregledu*, pod naslovom “Hrvatska protestantska biblijsko-prevodilačka baština” (Knežević 2006: 6-11).

14) Protestantski povjesničar Stanko Jambrek (1957.–) u svome se radu u *Kairo-su* (Jambrek 2007: 61-90) detaljnije osvrnuo na gotovo sve tadašnje poznate hrvatske protestantske prijevode, zaključno s varaždinskim Novim zavjetom iz 2006. Ovaj Jambrekov prinos, uz prethodno spomenut Kneževićev rad iz 2006., najiscrpniji je prikaz ove problematike u dotadašnjoj literaturi o hrvatskim nekatoličkim biblijskim prijevodima. Godine 2007. Jambrek i Knežević objavili su također kronološki prikaz svih svetopisamskih prijevoda na hrvatskom prostoru, priloživši i ilustracije njihovih naslovnica (Knežević 2007a: 48-52; Jambrek–Knežević 2007: 137-156).

15) U knjižici *Biblijska bibliografija – fragmenti, Prilozi za hrvatsku biblijsku bibliografiju (1945.-2010.)* koju su 2013. objavili katolički bibličar Karlo Višaticki (1950.–) i teologinja Tihonija Zovko (Višaticki–Zovko 2013: 10-12) od protestantskih prijevoda navode se, kao kod I. Dugandžića, samo izdanja *Knjige o Kristu*, dok su brojni drugi hrvatski protestantski biblijski prijevodi izdani do 2010. izostavljeni.²⁰

16) Najnoviji pregled hrvatskih svetopisamskih prijevoda priredio je katolički bibličar Mario Cifrak (1966.–), pročelnik Katedre Svetog pisma Novog zavjeta na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu (Cifrak 2018: 23-49). Uz katoličke prijevode, opisana je i većina protestantskih. Spomenut je Konzul-Dalmatinov protestantski prijevod iz 16. stoljeća, Vuk-Daničićev prijevod i njegove redakcije koje su priredili Šulek i Rešetar, Lovrecova *Knjiga o Kristu*, Djakovićeve izdanja (1989.–2000.), Varaždinska Biblija (2012.), Vrtarićeva Biblija (2012.), Kneževićev prijevod (2001.) te Jovanovićev *Suvremeni prijevod* (2006., 2012.). Opisi izdanja kratki su i informativni, s preuzetim podacima iz literature ili predgovora izdavača te s ponekom nepreciznošću u spomenu godina izdanja ili urednika prijevoda. Ovo je do sada najobuhvatniji prikaz hrvatskih protestantskih prijevoda koji je priredio neki katolički bibličar.

²⁰ Izuzev separatno objavljenog prijevoda *Knjige proroka Joela*, koji je priredio Danijel Berković (Berković 2007: 159-162).

17) Najnovijim doprinosima treba smatrati i recentne preglede hrvatskih jezikoslovkinja koje su, unutar svojih radova, izložile i iscrpne popise pregledanih i obradenih hrvatskih biblijskih prijevoda. Zrinka Jelaska (1957. –), redoviti profesor na Katedri za hrvatski standardni jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, u svome je radu *Hrvatski biblijski prijevodi i inačice – od autora do izdanja* pobrojila hrvatske prijevode Novog zavjeta i cijelih Biblija (Jelaska 2018: 398-401) te, od protestantskih autora, navela sljedeće: Konzul-Dalmatinov prijevod (1562./63.), Šulekov Novi zavjet (1877.), Rešetarova redakcija Daničića i Karadžića (1895.), Lovrecova *Knjiga o Kristu* (1982., 1983.), Djakovićevi prijevodi (1989., 1993., 1994., 2000.), Martinjakovi prijevodi (1987., 1993., 1995., 1998., 2005., 2011., 2012.), Vrtarićevi prijevodi (1998., 2005., 2012., 2016.), Kneževićev prijevod (2001.), Jovanovićevi prijevodi (2003., 2006., 2012.), Varaždinska izdanja (2006., 2012.), Čakovečko izdanje (2011.). Izuzev nekih rijetkih nespomenutih izdanja, u ovaj su popis uključeni protestantski prevoditelji Novoga zavjeta i cijele Biblije. Sve ove prijevode specificira i kroatistica Nada Babić u svojoj knjizi (Babić 2018: 296-301), pridodajući im i *Knjigu o Kristu* u računalnoj inačici.

1.3. Jezična valorizacija hrvatskih protestantskih biblijskih prijevoda

Do osjetnijeg spomena i valoriziranja hrvatskih nekatoličkih biblijskih prijevoda došlo je tek u novije vrijeme – i to u radovima koji su se, pretežno s jezične strane, bavili usporednom analizom nekih prijevodnih rješenja u – prema prosudbi autora tih radova – većini hrvatskih važnijih biblijskih prijevoda. Radovi ovih autora, točnije autorica koje tematici pristupaju iz svoje jezične struke, neopterećenih denominacijskom bojom biblijskih prevoditelja, naznačili su znanstvenoj i stručnoj javnosti postojanje dotad zanemarene sastavnice hrvatske biblijskoprevodilačke baštine. Ovi se radovi pojavljuju od kraja prvog desetljeća ovog stoljeća do u najnovije vrijeme, a prezentiraju se i na raznim teološkim, filološkim te interdisciplinarnim skupovima. Na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu održava se pak nekoliko kolegija o Bibliji, među njima i “Prijevodne inačice Biblije”, a rezultat su rada na Odsjeku i diplomski radovi na temu jezične raščlambe biblijskih tekstova. Kao podloga tom istraživanju poslužili su tekstovi biblijskih prijevoda katoličkih i protestantskih prevoditelja (Kekelj – Babić 2012: 20-22), odabrani prema prosudbi autorica odnosno prema dostupnosti primjeraka pojedinih biblijskih prijevoda.

Zrinka Jelaska još je 2008. pisala o istoznačnosti i bliskoznačnosti sinonima, na primjerima prijevodnih inačica biblijskog teksta (Jelaska 2008: 125-170). Riječ je o sinonimnim glagolima koji se odnose na ljubav (ljubiti, voljeti),

a analiziraju se u kontekstu biblijskog ulomka iz Iv 21,15-17. Među ulomcima iz brojnih katoličkih prijevoda, navedena su i prijevodna rješenja iz Djakoviće-va (2000.) i Vrtarićeva (2005.) prijevoda, s naznakom da su to “protestantski” prijevodi. Autorica u ovom radu ne navodi ostale nekatoličke prijevode objavljene do 2008., vjerojatno zato jer joj primjerci istih nisu bili dostupni. Jelaska također piše, zajedno sa suradnicom, uvodnik 13. broja časopisa *Lahor* iz 2012., koji je u cjelini usredotečen na jezikoslovnu analizu biblijske leksičke građe. Iscrpan uvodnik, naslovljen “Biblija kao jezikoslovna građa—gramatička i značenjska obilježja” dijelom je posvećen i analizi leksičke složenosti teksta iz Iv 1,1-2 u trinaestak hrvatskih svetopisamskih prijevoda, u koje su uključeni također Djakovićev, Kneževićev, Vrtarićev i Jovanovićev (Jelaska – Novak-Milić 2012: 1-16). U istom broju časopisa Martina Kekelj, u suautorstvu s Nadom Babić, objavljuje rad “Dvojbe i dvojnosti u razvrstavanju biblijske leksičke građe” (Kekelj – Babić 2012: 17-34) u kojem spominje protestantsko izdanje – Varaždinsku Bibliju, a i poziva se na nekoliko radova protestantskih autora o tematici biblijskog prevođenja (Jambrek, Knežević). U časopisu je i prinos Tine Mihić “Sinonimi i razlike u hrvatskim prijevodima na primjeru Lk 22,54–62” (Mihić 2012: 138-174). Ona se u tom radu²¹ bavi prijevodnim inačicama u dijelu Lukina evanđelja. Na temelju provedene analize, prijevode svrstava u nekoliko skupina: one koji dosljedno ili većim dijelom prevode biblijskim stilom (katolički), one koji uz biblijski stil imaju obilježja i svakodnevnog jezika (protestantski: Djaković, Vrtarić, Knežević, Varaždinska Biblija) te na one koji rabe gotovo svakodnevni jezik (Lovrec et al.).

Godine 2014. Zrinka Jelaska sudjelovala je na Šestom hrvatskom slavističkom kongresu s tematikom “Različito i jednako u hrvatskim biblijskim prijevodima”, gdje je raspravljala o obilježjima dvadesetak hrvatskih biblijskih prijevoda i njihovih inačica. U dostupnom sažetku izlaganja sa skupa (Jelaska 2014: 229-230) izrijekom spominje prijevode cijele Biblije, među kojima su i nekatoličke: Djakovićeva, Varaždinska i Vrtarićeva, no njezino cijelo izlaganje nije objavljeno u zborniku radova sa skupa. Također nije objavljeno ni autoričino izlaganje iz 2010., “Riječ u riječima hrvatskih biblijskih prijevoda”.²² U svome pak radu iz 2018., “Hrvatski biblijski prijevodi i inačice – od autora do izdanja” (Jelaska 2018: 385-413), autorica analizira razne popise i klasifikacije hrvatskih svetopisamskih prijevoda te, u svome popisu od šezdeset izdanja, od nekatoličkih²³ navodi sljedeće: Konzul-Dalmatinov (1562./63.), Šulekov

²¹ Autorica je pod istim naslovom obranila 2012. završni Diplomski rad na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

²² Održano 30. 10. 2010. u Mostaru na Međunarodnom znanstvenom skupu *Suvremena znanost i vjera*.

²³ Navode se oni koji se obrađuju u ovoj knjizi. Autorica spominje i ostale nekatoličke prijevode: prijevode Tomislava Dretara (mrežno izdanje, 1998,) i prijevod Biblije u izdanju Novog svijeta, organizacije Jehovinih svjedoka (2006.)

(1877.), Rešetarovu reviziju Vuk-Daničićeva prijevoda (1895.), *Knjigu o Kristu* Branka i Mirjane Lovrec te Željka Gruića (1982., 1983.), Martinjakov Dvojezičan englesko-hrvatski Novi zavjet (1987., 1993. i 1995.) te njegovu Bibliju iz 1998., 2005., 2011. i 2012., Djakovićeve prijevode Novog zavjeta (1989. i 1993.) i Sveto pismo (2000.), Kneževićev prijevod (2001.), Jovanovićev (2003., 2006. i 2012.), Vrtarićev Novi zavjet (2005.) i Bibliju (2012. i 2016.), Varaždinski Novi zavjet (ur. Šredl) iz 2006. i Bibliju iz 2012. Popis je vrlo iscrpan, premda sva izdanja nekato- ličkih biblijskih prijevoda nisu spomenuta,²⁴ a neki su opisi i godine izdanja navedeni neprecizno.²⁵ Nadalje, na temelju biblijskog teksta iz Lk 1,26-28 (nav- ještenje Isusova rođenja) uspoređuje prijevodne razlike u različitim prijevo- dima i njihovim inačicama. Zaključuje da postoje razna načela kategorizacije biblijskih prijevoda i zalaže se za utvrđivanje jezičnih načela koja bi određivala što se može smarati novim prijevodom. Apostrofira neke prijevode, od nekato- ličkih posebice Martinjakov, kao obradbe tuđih prijevoda.

Od diplomskih radova na Odsjeku za kroatistiku koji su se bavili jezičnom raščlambom biblijskih tekstova, na izabranoj građi iz tekstova biblijskih prije- voda katoličkih i protestantskih prevoditelja, uz već navedeni rad Tine Mihić treba spomenuti i radove Josipe Kovačević (Kovačević 2011), Biljane-Valentine Šklebek (Šklebek 2013) i Katarine Markić (Markić 2016).

Tijekom pak prošle godine (2018.) Nada Babić objavila je izuzetno vrijednu knjigu *Hrvatski prijevodi Novoga zavjeta od 20. stoljeća*, koja se temelji na auto- ričnoj doktorskoj disertaciji *Poredbena analiza hrvatskih novozavjetnih prije- voda od početka 20. stoljeća* obranjenoj 19. rujna 2017. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U njezinoj su knjizi po prvi puta sustavno predstavljani i hrvatski nekatolički prijevodi te njihovi autori, s dotad najiscrpnijim podat- cima objavljenim u literaturi. Ovi su prijevodi većinom uključeni i u autori- činu analizu prevoditeljskih postupaka, temeljenu na poredbenoj analizi prijevodnih inačica iz predloška istih evanđeoskih tekstova (Mt 9,1-8; Mk 3,1-6; Lk 14,1-6; Iv 5,1-9), koja predstavlja sržni dio knjige (Babić 2018: 233-293). Auto- rica, međutim, ne uključuje neke protestantske prijevode jer su oni nastali u razdoblju koje nije obuhvaćeno vremenskim rasponom knjige. Ona, također, nije imala saznanja o specifičnim informacijama koje je bilo moguće dobiti samo od prevoditeljā, još za njihova života, kao ni o onima koje su se mogle pronaći jedino u kontekstu protoka informacija unutar hrvatskih protestant- skih crkava i organizacija. Stoga se autoričina i ova knjiga neizostavno dopu- njuju u dijelu povijesnog i informativnog prikaza o hrvatskim protestantskim prevoditeljima i njihovim prijevodima.

²⁴ Primjerice, Vrtarićev Novi zavjet iz 1998., čakovečki Novi zavjet iz 2011.

1.4. Nekatolički biblijski prijevodi obrađeni u ovoj knjizi

Nakon uvodnog (1.), sadržaj knjige raščlanjen je na narednih četrnaest poglavlja (2. – 15.). Najprije se izlaže (2.) povijesni pregled crkvenih propisa o cenzuri i zabrani tiskanih knjiga, posebice odredbi koje se tiču svetopisamskih prijevoda. Ovu je regulativu moguće pratiti već od samoga početka tiska u 15. stoljeću sve do sredine osamdesetih godina prošlog stoljeća, od kada se više nije bitnije mijenjala. U ostalim poglavljima opisuju se hrvatski biblijski prijevodi koje su objavile organizacije i autori protestantske provenijencije. Ukazuje se na njihove karakteristike te recepciju u hrvatskoj biblijskoprevodilačkoj baštini. Ovisno o raspoloživoj građi, neki su prijevodi iscrpnije obrađeni.

Prikazuju se 3. – Konzul-Dalmatinov Novi zavjet te uraški Proroci; 4. – B. Šulekova obradba Karadžićeva Novog zavjeta te Daničićevih Psalama, kao i kasnija Rešetarova revizija Vuk-Daničićeve Biblije; 5. – *Knjiga o Kristu* B. Lovreca i suradnika; 6. – Prijevodi B. Djakovića; 7. – Prijevodi G. Đ. Martinjaka; 8. – Prijevodi S. Etchesa; 9. – Prijevodi I. Vrtarića; 10. – Riječki prijevod Novoga zavjeta; 11. – Novi zavjet M. Jovanovića; 12. – Varaždinski prijevod Novoga zavjeta i Biblije te 13. – Čakovečka izdanja Novog zavjeta i Biblije. U predposljednjem poglavlju (14.) izložen je kraći osvrt na protestantske djelomične ili cijele prijevode koji su ostali u rukopisu, kao i na neke projekte u najavi. Zaključne napomene donose se u 15. poglavlju.

Pojedini hrvatski nekatolički biblijski prijevodi izostavljeni su iz prikaza u ovoj knjizi, jer se nakladnici ili prevoditelji tih izdanja ne mogu u punom smislu riječi uvrstiti u hrvatsku kršćansku i protestantsku vjersko-crkvenu tradiciju, nego su više pozicionirani na rubnom području vjerskih sljedbi. Također, prilagođavanjem teksta prijevoda nauku svoje sljedbe distanciraju se od objektivnog prenošenja biblijskog sadržaja. Stoga prijevod “Novi svijet” Jehovinih svjedoka²⁶ nije obrađen u ovoj knjizi.

Izostavljeni su i neki prijevodi Biblije koji se samo u najširem smislu riječi mogu odrediti kao hrvatski. Takav je Ekumenski prijevod Biblije Tomislava Dretara (1945. –) priređen 1998. s francuskog i dostupan samo u mrežnoj inačici.²⁷ S obzirom na karakteristike njegove međujezične varijante hrvatskog jezika i znakovit otklon od hrvatske standardnojezične norme (usp. Babić 2018: 106-108; Jelaska 2018: 393) – takav prijevod ne može u potpunosti biti dijelom hrvatske kulturno-jezične sfere. Naposljetku, u knjigu nisu uključeni ni ino-

²⁵ Martinjak npr., nije godine 1987. (vjerojatnije 1988.) izdao Novi zavjet, nego samo Ivanovo Evanđelje.

²⁶ Na dostupnom izdanju iz 2017. (©2006) nakladnik je Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. Prvo izdanje tiskano je 1999. (Babić 2018: 114).

²⁷ [https://hr.wikisource.org/wiki/Biblija_\(Ekumenski_prijevod_Tomislava_Dretara\)](https://hr.wikisource.org/wiki/Biblija_(Ekumenski_prijevod_Tomislava_Dretara)), 3. 10. 2019.

jezični naseljenički (gradišćanskohrvatski) prijevodi.²⁸ Također su izuzeti i dijalektalni prijevodi dijelova Biblije ili cijeloga Novog zavjeta čijim su autorima hrvatski književnici i pjesnici, jer njihovi prijevodi nisu priređeni u vjersko-crkvene svrhe (stoga nije ni bilo potrebno zatražiti crkveno dopuštenje za objavljivanje), nego smjeraju očuvati književnu ljepotu mjesnoga narodnog izričaja i sačuvati ga od zaborava.²⁹ Iz istoga razloga u knjigu nije uključen ni Ladanov novozavjetni prijevod koji je prvenstveno književne naravi. Tomislav Ladan objavio je pojedinačne prijevode nekoliko novozavjetnih knjiga u izdanju bosanskih franjevaca (*Evandjelje po Ivanu*, 1980., *Evandjelje po Luki*, 1985., *Evandjelje po Marku*, 1990., *Apokalipsa*, 1992.) popraćenih teološkim uvodima katoličkih bibličara, ali ne i imprimaturom. Ladan je priredio i prijevod cijeloga Novog zavjeta za jednog od hrvatskih baptističkih nakladnika, ali taj cjeloviti prijevod ni do danas (2019.) nije objavljen.³⁰

U knjigu nisu ni uključena bezimprimaturna izdanja koja su prvotno ostala u rukopisu, a stoljećima i desetljećima poslije objavljena su kao *editio princeps* (primjerice, izdanje Kašićeva prijevoda u 1999., ili Gusićeva Novog zavjeta na kajkavskom jeziku u 2018.).³¹ Kod takvih izdanja starijih biblijskih rukopisnih prijevoda nije potrebno zatražiti odobrenje za tisak (imprimatur), jer nisu izdana u bogoslužne svrhe, premda je negdašnja crkvena pravna regulativa zabranjivala objavu i takvih izdanja, ako ih priređuju nekatolici.³²

²⁸ Termin "naseljenički" prema Jelaska 2018: 393. Problematika gradišćanskohrvatskih prijevoda zahtijevala bi širu obradu. Ipak, treba napomenuti, da posljednjem gradišćanskohrvatskom prijevodu Biblije Štefana Geošića (*Biblija na gradišćanskohrvatskom jeziku*, 2014.) nije odobren imprimatur, koji je trebao podijeliti tamošnji biskup Egidije Živković. Razlozi, međutim, nisu javno objavljeni.

²⁹ To su, primjerice, prijevodi na istočakavštini koje su priredili Drago Orlić i Daniel Načinović (*Kanat vrhu svih kanti*, 2003.) te Drago Orlić samostalno (*Libar od Joba*, 2012.). Od godine 2018. Siniša Vuković objavljuje pak svoje novozavjetne prijevode na bračkoj čakavštini, točnije na čakavskom idiomu bračkih Selaca (*Čakavski pištular I-V*, odnosno Dalmatinsku čakavsku Bibliju Novega testamenta).

³⁰ Ovaj je podatak gotovo nepoznat u hrvatskoj javnosti, premda je jednom u tisku usputno spomenut (Kuzmič 2008). Ladan je prevodio s osmoga Merkova kritičkog izdanja grčkoga novozavjetnog teksta (*Novum Testamentum graece et latine. Apparatu critico instructum editit Augustinus Merk, s.j. editio octava*. Roma: Sumptibus Pontificii Instituti Biblici, 1957.) i taj se prijevod neznatno razlikuje od njegovih već objavljenih prijevoda triju Evandelja i Apokalipse. Osobno sam imao uvida u taj Ladanov prijevod. Izdavačka kuća "Logos" iz Daruvara otkupila je u 1990-im ovaj prijevod od T. Ladana te ugovorno prenijela na sebe sva autorska prava (Konecky 2019b).

³¹ *Biblia sacra ... Bartholomeaei Cassij ...*, Paderborn : Ferdinand Schöningh, 1999.; *Sveto pismo Novoga zakona na horvatski jezik po Ivanu Rupertu Gusiću...*, Zagreb: HKD Sv. Jeronima, 2018.

³² Usp. kanon 1399. Zakonika kanonskog prava iz 1917.